

ROMÁN MÓNKA

Politika Mikszáth regényeiben

Mikszáth élete és munkássága

Mikszáth Kálmán (1847-1910) írói pályája a hetvenes években indult. Ekkor két novella kötetete jelentetett meg *Elbeszélések* címmel, amelyeknek azonban semmilyen visszhangjuk nem volt. *A jó palócok* és a *Tót atyafiak* (1882) hozták meg számára a sikert.¹

A nyolcvanas évek második felétől kezdve fő témájává a dzsentrí ábrázolása válik; annak is két típusát – az „úri Don Quijote”²-t és az „úri svihák”-ot – vizsgálta. A *Beszterce ostromában* és a *Gavallérok* című kisregényében az elsőt állította középpontba; a második típus alakja legkidolgozottabban *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényben található meg.

Kései pályaszakaszában történelmi regényeket is ír, ilyen a *Különös házasság* és *A fekete város*. Legutolsó éveiben vilásképe egyre pesszimistábbá vált – mint kormánypárti országgyűlési képviselő román többségű választókerületet képviselt; a nemzetiégi problémát megoldhatatlannak látta –, ami szépirodalmi alkotásaiban is megfigyelhető. Közülük a *Fili* és *A sipsirica* emelkedik ki.

Dolgozatom témáját történelmi regényeinek egy sajátos újraolvasata képezi, melyben a fennálló kor, vagyis a XVIII. század társadalmi-politikai arculatát kívánom bemutatni. Jelen írásnak nem témája Mikszáth sajátos regényírói technikája, nem kívánom tehát írásaiban a valóságot és a fikciót különválasztani. Ehelyett célul tűzöm ki – mintegy egy piramist felépítve – az állam berendezkedésének és az egyház működésének felvázolását, hogy aztán a magyar nemesség bemutatása után – nem kis ugrással – a városi polgárságra, vagyis a mesterségekre térjek át, a teljesség igénye nélkül, felhasználva Mikszáth ironikus-kritikus hangvételét illetve anekdotázó hajlamát.

Politika a XVIII. században; vélemény a politikai aktorokról

Az első idézetet, amely a *Különös házasság*ból származik, akár a fejezet mottójául is vehetnénk. A magyar urak ebéd után borközi állapotban szívesen szapulták a császárt, aki szerintük mostohán bánt a nemességgel (is).

„Izsépy Pál uram (ama nevezetes műmiák édesapja) szemrehányólag hozta föl, hogy már ifjú korában kimutatta a foga fehérét, amikor az apja nagykorúságakor pénzt adott neki, hogy válogassa ki magának egy négyest. Megvette a fogatot: egy kövér lovat, amelyik alig bírt mozdulni – egy rakoncátlant, amelyik harapott, rúgott, és nem akart hámba állni – egy görhes soványat, amelynek nem volt jártányi ereje sem – és egy mind a két szemére vak katonaremondát. Mikor kérdezi az apja, Lipót császár, látván a lovakat, hogy hát megbolondult-e és hogy mit akar ezekkel az állatokkal, azt felelte: „Felségednek akartam megmutatni: ez a kövér, ez a magyar pap-ság; ez a makrancos ló, amelyet meg kell zabolázni, ez a magyar nemesség; eme kiszarolt gebe pedig a magyar nép.” És ez a vak ló? – kérdi a császár haragosan. – „Az te vagy, felséges atyám, aki mindezeket nem látod.”³

¹ Ezt a két kötetet az irodalomtörténet legjobb alkotásaiként tartja számon. A történetek középpontjában 1-1 anekdota áll legtöbbször; hangnemük ironikus vagy elégikus.

² A dzsentrí ezen típusa nem élőködő, legtöbbször valamilyen kis tisztviselő, hivatali munkából él. Jellemzője továbbá, hogy saját korába nem tud beilleszkedni, nosztalgikusan gondol vissza a régi időkre. Mikszáth ezeket az alakokat megértéssel kezeli, nem mond róluk éles kritikát. Ezzel szemben a másik, élőködő társadalmi típust maximálisan elítéli.

³ MIKSZÁTH KÁLMÁN: *Különös házasság*. Editorg Kiadó, Győr, 1994. (a továbbiakban MIKSZÁTH, 1994.) 28. p.

„A császár fősvény volt a lehetetlenségig, de szerette, ha az alattvalói könnyelműek.”⁴

Következzen ezután most már a *magyar politikai berendezkedés* a XVIII. század elején, a Rákóczi-szabadságharc előestéjén: „Alkotmánya iszen még volt, csak éppen nem tartották meg. Nádora is volt, közvetítő a nemzet és az uralkodó közt, csakhogy a nádor mindig hallgatott, mikor a nemzettel kellett volna beszélnie, az uralkodó pedig nem hallgatott rá, ha vele beszélt. Országgyűlése is volt a nemzetnek, csak éppen nem kérdezték meg, ha valamit akartak Bécsben. Oh, szegény országgyűlés! Nem vitte többre, mint egy bábu – ha felhúzzák, hát sír.”⁵

„Az udvar az országgyűlés megkérdezése nélkül vetett ki új adókat a megyékre és a nemesekre. Erre már a nádor is felszisszent, de hirtelen betapasztották a száját egy hercegi titulussal.

A törvényszékeket felülről szuggerálták, hogy jó néven veszi az udvar, ha némi különbséget tesznek a felek között vallásuk és pártállásuk szerint. Amiből az lett, hogy a protestánsok csak akkor nyerhetnek pört, ha megfizetik a bírót, de ha aztán megfizették, akkor is pört nyertek, ha nem volt igazuk; ebből viszont az következett, hogy a katolikusoknak szintén vesztegetni kellett, ha igazukhoz akartak jutni.”⁶

„Bécsnek Kollonich csinálta a programot: „rabbá, koldussá, s aztán katolikussá tenni az országot”. Bécs nem volt pedáns ebben, nem tartotta magát a sorrendhez, csak a programhoz. Előbb is szívesebben csinált a protestánsokból katolikusokat, s csak azután tette koldusokká vagy rabokká.”⁷

„A katonaság nem kapván elég zsoldot, minden fegyelem nélkül, apró bandákká oszolva csatangolt és hatalmaskodott a lakosságon. Ezek csak részben fogadták el a Kollonich programját: „Koldussá tenni Magyarországot!” – harácsolnak valláskülönbség nélkül.”⁸

„...az alispáni tisztség nem éppen páncél, hanem gyönyörű köntös, mely nem egészen azé az illetőé, aki viseli, egy kicsit azoké is, akik háromévi időtartamra a testére húzták, hogy benne ékeskedjék.”⁹

„Általában egész Zemplénnek más formája volt. Most úgy néz ki a mappán, mint egy nagy karimájú lovagcsizma (aminőt Rákóczi viselt Bécsújhelyen), a múlt század elején egy pólyába burkolt csecsemőt mutatott a figurája. Bécsi ollóval szabdalták szét a dombos-völgyes bűvös kertet, melyben kurucok teremnek. A tiszántúli részt, Visst, Kenézlő, Zalkod környékét, lejjebb Csobajdot, Ladányt, Tardost Szabolcshoz csapták. Ung is kapott valamit, az igaz, hogy cserébe a szinnai járásért. Hiszen az emberek ott is megmaradtak, ott is éreztek, búsultak, gondolkoztak, de legalább nem jártak az újhelyi megyegyűlésekre. Mert az a nagy sárga megyeház a rossz fészek. Ottan költ a turulmadár.”¹⁰

„...miért nevezték el a vármegyéket tótul Novigrádnak, Csernegrádnak, Nográdot, Csongrádot, sőt még a saját rezidenciájukat is tótul írják és mondják Visegrádnak?

A magyar nép már bizonyosan előbb nevezte úgy ezeket a várakat és kerületeket, a királyok pedig meghagyták, mert a magyarok mindig „Nembánom Jánosok” voltak; és mondjuk meg az igazat, [...] Szent Istvánt nagyon megkörnyékezték az idegen papok, s hamis politikai dogmákat adtak a szájába, amelynek nekik kedvez-

⁴ MIKSZÁTH, 1994. 292. p.

⁵ MIKSZÁTH KÁLMÁN: A fekete város. Szépirodalmi, Budapest, 1983. (a továbbiakban MIKSZÁTH, 1983.) 72. p.

⁶ MIKSZÁTH, 1983. 73. p.

⁷ MIKSZÁTH, 1983. 72. p.

⁸ MIKSZÁTH, 1983. 73. p.

⁹ MIKSZÁTH, 1983. 157. p.

¹⁰ MIKSZÁTH, 1994. 153-154. p.

tek, például, hogy az „egnyelvű nemzet törékeny.” Ilyet csak egy pap gondolhatott ki, a király utánamondta, az utódok pedig szentül hitték.”¹¹

Mivel a Habsburg-birodalomban a hivatalos *vallás* a katolikus volt, a más vallási felekezetbe tartozók nehéz helyzetben voltak. Másik jelentősége a politikai pályával áll összefüggésben, ugyanis csak katolikusok tölthettek be tisztviselői állásokat; állam és egyház ebből a szempontból is szétválaszthatatlan. „Legrosszabb helyzetben mindenestre a protestánsok eveztek. Nap nap után érkeztek a panaszok, itt is, ott is megint elvettek egy templomot a lutheránusoktól. Ám a katolikusok se feküdtek rózsákon, mert az elvett templomokat ugyan nekik adták, de végre is a templomokat nem lehet kenyérre kenni, azonfelül pedig tőlük a parókiákat vették el, amennyiben idegenekkel, nem magyar honosokkal töltötték be a püspökségeket, apátságokat, kanonoki stallumokat, sőt a zsírosabb plébániákat is. Mint a varjak csapatja, úgy kóvályogtak és károgtak a Burg körül a stréber papok, a jezsuiták pártfogoltjai, kiknek Magyarországon kell helyet csinálni.”¹²

„A kálvinista gúnyolta a pápistát, a pápista a vastag nyakú kálomistát, a lutheránust csúfolták mind a ketten.”¹³

„Imitt-amott felbukkan egy-egy omladozó mecset. Jelenti, hogy az idegen istent, Allah-t, sikerült már innen elkergetni, de a házait meghagyták – míg ellenben a fehérre meszelt keresztény templomokon, amelyeken nemrég kakas volt, kereszt ragyog, vagy megfordítva. Jel, hogy a másik istent, a keresztényt, meghagyták ugyan, de a házai felett váltig civakodnak; hol a katolikusok, hol a kálvinisták, mind abban a hóbortos hitben, hogy az istent szolgálják.”¹⁴

A vallás a XIX. század elején „...nagy válaszfal volt az akkori urak közt. Szerencse az országra. Ha az elaltatási politika idejében a protestáns urakat is szívesen látták volna az udvarnál, vagy az udvarhoz szító nagy dinasztia főuraknál, ha azokkal is barátkoznak, ha becézgetik őket, mint a katolikusokat, ma szépen néznénk ki. De a protestáns nagyurak, hála Istennek, hidegséget tapasztaltak az udvarnál, tehát visszavonultak a kastélyaikba, s minthogy udvari politikát nem űzhettek, csináltak unalmukban nemzeti politikát; a kis protestáns urak pedig szintén nem kapaszkodhattak ösztönük szerint a katolikus mágnásokhoz, ahol disgrata perszónák voltak, beálltak, tehát a saját rangosabb, elégedetlen hitfeleikhez zajongóknak, s táplálták azt a kis pislogó tüzet, mely negyven év múlva aztán egy hatalmas széláramlatban minden oltáron fellobogott – hogy ne legyen többé a világ végéig eloltható.

Szóval, Bécsben mindig ostoba politikát űztek. Ott csinálták Magyarországnak a vezéreket. Főlhíttak valakit ad audiendum verbumra, jól lekorholták, hazaküldték. A Burgban élvezték az ilyen dorgálási jeleneteket a király tanácsosai. Azt mondogatták egymás közt: „Orrot kapott a császártól.”

Szamarak voltak. Nem orrot kapott az, hanem „vezéri buzogányt”.¹⁵

„A papság vigyázott magára, s óvatos volt az egyház belső életének szellőztetésében. Inkább leplezték a papi bűnöket, mintsem hogy földerítsék, nehogy egyesek hibája az egész papságnak ártson. A világi nagyok pedig egy nagy falláciában szenvedtek. Józsefet ugyanis akként ábrázolják egykorú gúnyképek, hogy két tarisznya lógott a nyakában, az egyikben volt a papság, a másikban volt a magyar alkotmány. A hadonászó kezével aztán hol az egyikre ütött, hol a másikra.”¹⁶

¹¹ MIKSZÁTH, 1994. 137. p.

¹² MIKSZÁTH, 1983. 72. p.

¹³ MIKSZÁTH, 1994. 40. p.

¹⁴ MIKSZÁTH, 1983. 225. p.

¹⁵ MIKSZÁTH, 1994. 87-88. p.

¹⁶ MIKSZÁTH, 1994. 222. p.

Érdemes még kitérni a *Különös házasságban* tanúsított egyházi magatartásra is.¹⁷ A regényben megfigyelhető az egyházi és a világi hatalom egybefonódása, közös hatalmának ereje. A mű középpontjában az erőszakosan kitervelt és megvalósított házasság felbontásáért vívott küzdelem áll. Az ártatlan vesztes, Buttler gróf, a korabeli Magyarország egyik leggazdagabb főura, mégsem tudja a hatalmat, a hatalmi szerkezetet legyőzni, ugyanis az országos érdekek a legfőbb klérus érdekeivel fonódnak össze. A klérus pedig a válás elutasítása mellett érvel.

Az összefonódás a regény végén – Pyrker érsek szájából – nyilvánosan is megjelenik: „Hát a kérdés úgy áll, kedves grófom, hogy amit ön kíván, az merő lehetetlenség. Ez már többé nem pusztán az ön ügye. Ami az öné belőle, az liliputi dolog, amit meg sem lehet többé látni. Ez egy hatalmas harc volt, gróf uram, mely az egyház és a papságot rossz szemmel méregető elemek közt folyt. Igen szomorú, hogy a hadihajón, amelyet elsüllyesztettünk, rajta volt az ön bűzája is, de el kellett süllyesztenünk, uram, mert rajta voltak ellenségeink is, akik a mi hajónkat roncsolják vala össze.”¹⁸

Társadalmi körkép

A magyar ember tartja a szavát – sokszor meg is keserüli ezt.¹⁹

A magyar nemesség: „...a magyar nemesség bölcs politikai intézmény volt a maga idejében. Az volt a vérgyűjtő medence. Ha valaki tekintélyre tett szert bármely téren, vagy valamely tőkét összegyűjtött, akár szellemi, akár anyagi, ami erőt reprezentál, lett légyen az oláh vagy német, rögtön bevették a sáncok közé, hogy ami erő van, az belül legyen. Azért bírt ez a nemzet olyan sokáig fönmaradni. Mert, aki künn valamit tehetett volna ellene, azt ölbe vitték be maguk közé. Künn a gyöngeség, a tehetetlenség maradt. Bölcsök voltak ezek a mi öregeink, meg kell adni. És ne köpdössetek, kérlek, ti, demokraták, azokra a megfakult, megvedlett öreg címerekre. Mert ereklyék. Ezekből az apró címerekből volt rakva az a barikád, mely biztosítá annak a nagy, szent címernek a sérthetetlenségét, melynek négy ezüst pólyájában, a folyamaiban ti reméltek egykor halászni, s hármass halmára odaálmodjátok a szabadkőmívesi vakoló kanalat. A magyar nemesség nem volt pusztá rideg fal, mely elkülönzi a kiváltságos osztályt a néptől. Kapu volt rajta, nagy, széles ívvel, hogy minden érdem beférjen rajta.”²⁰

„A magyar nemesség nem volt exkluzív intézmény. Nem isten csodája, hogy még áll hazánk, mint a poeta éneklé, hanem ennek az intézménynek egyszerű következménye. Jól kigondolták azt az ősapák, isten nyugosztalja őket a haló porukban. Ahol egy kis erő mutatkozott, akár értelmi, akár vagyoni erő, azt mindjárt fölshipantotta a nemesség. Akinek sok esze vagy sok pénze, azt bevették az alkotmány sáncai közé, kívül csak az erőtlenség maradt.”²¹

„A nagyobb vagyonok története tele van [...] trükkökkel. A rézgarasok a munka és a verejték termékei, az aranyak az elmésség és leleményé.”²²

„...a magyar nemesről mindent el lehet mondani [...], de hogy a párbajnál meg ne jelenjen, olyasvalami még nem történt, amióta ez isten van.”²³

„A régi magyar urak még másképp fogták fel az igazságszolgáltatást. Nem a könyvekben lapoztak, mikor az igazságot keresték, hanem azoknak az életviszonyaiban, akik az igazságért hozzájuk fordultak. Fiskálisok még akkor nem voltak.

¹⁷ A történetet a magyar történelem valóságos időszakából, a XVIII. század végéről veszi – Dóry Mária és Buttler János házassága valóban megkötöttet –, ám azt néhány évtizeddel későbbre teszi, és regényné formálja a valóságot.

¹⁸ MIKSZÁTH, 1994. 293-294. p.

¹⁹ MIKSZÁTH, 1994. 118. p.

²⁰ MIKSZÁTH, 1994. 64-65. p.

²¹ MIKSZÁTH, 1983. 184. p.

²² MIKSZÁTH, 1983. 134. p.

²³ MIKSZÁTH, 1983. 118. p.

Az állami gondviselés még akkor nem volt olyan hóbortos, hogy szándékosan kreált volna kitanult mestereket, kik az emberek közt támadt egyenetlenségeket, patvarokat, melyeket neki (az állami gondviselésnek) hivatása gyorsan elsimítani, orvosolni, ébren tartásuk, pizskálják, mélyítsék és megsokszorosítsák. Még akkor másképp volt minden. A bírói székben rendszerint egy-egy patriárka ült, egy mérlegelő bölcs, egy hatalmas úr, és nem a paragrafusoknak egy rabszolgája. A törvény különben is gyarló volt, a kiszolgáltatói ellenben józaneszű tekintélyek, hát mért kellett volna a gyarló törvényt respektálni? Azelőtt a bírások voltak a jobbak, mint a törvények, tehát a bírások ítélték, nem a király öfelsége, hanem az ő saját nevükben a saját eszükből. Azóta, úgy látszik, a törvények jobbak a bírásnál és minden megváltozott.”²⁴

A Szepességben „A városokban lakó nemesek nem jól érezték magukat. Mint a díszfenyőfák nem tudtak megélni elvegyülve a cserfaerdőkben. A városokban lakó nemesek nem élvezhettek más jogokat, mint a polgárok; a városok statútumai kötelező erővel bírtak rájuk nézve is, szóval a polgárok domináltak fölöttük, ezt pedig egy nemesember kevélysége nem bírhatja meg.

A nemesember tehát jobb szeretett élni a falakon kívül, ahol nagyobb veszedelem és nagyobb szabadság volt. Hadi kalandok sűrűn kínálkoztak. A nagy urak az ő nagy dologtalanságukban mindig főztek valami olyat, amihez a kurta nemesek kardja kellett. Azért aztán a falvakban szerettek lakni a hétszilvafa tövében, itt ők is urak. [...] Házuk alig különbözött a parasztokéétól, csak éppen abban, hogy ambitus volt rajta, mert az ambituson való pipázás hozzátartozott a nemesember legjobb ismertető jeleihez.”²⁵

A *Felvidéken* „...két nyelvvel is lehetett flancozni a paraszt előtt. Ha tót faluban laktak, a magyar nyelvet hozták be konzerváló nyelvül, hogy a cselédek ne értsék, ha magyar faluban laktak, akkor a tót nyelv lett otthonos a családban.”²⁶

A férfiak közötti társalgások témája a vallás és a „sikamlósság”.²⁷

Középbirtokosok: „...a „megenni való” öregurat [...], mert jó kenyeres uraság hírében állott, kinek házában, ha nem volt vendég, mindig együtt ebédelt a családdal egy-egy meghittebb cselédje.

Nem volt ez ritkaság a középbirtokosoknál, többnyire valamely öreg nőszemélyt ért a kitüntetés, a gazda vagy a háziasszony vagy a gyerek egykori dajkáját, szóval aki egyszer valamely helyes oknál fogva került az asztalhoz, és azután a szokás erejével (amit a magyarok minden időben tiszteltek) örökké ott ragadt, s azonfelül, hogy szimbolizálta a jó viszonyt az uraság és a cselédek közt, egyszersmind hasznos volt a háznál, mint olyan perszóna, aki egyaránt forogván az urak és cselédek közt, itt is, ott is ösmeri a dörgést, s jó ésszel, ügyes kézzel oszlatja a felhőket, enyhíti az elszigeteltség ridegségét.”²⁸

Városi polgárság: „...a mesterség valahogy megváltoztatja az arcokat. A mészároslegény kövér lesz, tokát ereszt, fénylik az arcára, azt mondják, a meleg állati testek gőzölgésétől, nyúzás közben veszi föl magát ennyire. A szabólegény vézna lesz, szeme beesik, háta kidudorodik, a kovácslegénynek a homloka ráncosodik meg, és az arccsontja széjjelnyó a hatalmas pörölyütésektől. Szóval minden mesterség rányomja a maga bélyegét az illetőre.”²⁹

A kézművesek „többnyire csámpások, kecske a szoptatós dajkájuk pici korban, máj a pecsenyéjük, aludttej az italuk, hát ugyan mitől volna menyecskéhez való vé-rük?”³⁰

²⁴ MIKSZÁTH, 1983. 176-177. p.

²⁵ MIKSZÁTH, 1983. 144. p.

²⁶ MIKSZÁTH, 1994. 136. p.

²⁷ MIKSZÁTH, 1994. 40. p.

²⁸ MIKSZÁTH, 1994. 195. p.

²⁹ MIKSZÁTH, 1994. 215. p.

³⁰ MIKSZÁTH, 1983. 202. p.

A szabókról „...készséggel ismerem be róluk, hogy az emberiség formáját isten után őtőlük kapta. Sőt nem ritkán ők korrigálnak az isteni művön is! Szép mester-ség az, akárki mit mond!”³¹

„A mézeskalácsosság a legszellemesebb mesterség. Nem a Merkur patronátusa alatt áll az, hanem az Amoré alatt. Csupa merő szerelem, csupa incselkedés. Nem is mesterember a mézeskalácsos, hanem poéta. Hangulatot ébreszt, mosolyt fakaszt az ajkakon, elpirulásra kényszeríti az arcokat a süteményeivel, mint az a gondolataival. Ügyszólván szájába rágja a vásárlónak, ötletekkel látja el, hogyan legyeskedjék, csintalankodjék a fehérség körül. Ott van az a kis mézeskalács-szív – egy kis célzás; mandulával kirakott lovas – egy kis jóslás; pólyásbaba vagy csak a bölcső – egy kis szemtelenkedés.”³²

Rimaszombat „...nem látszott egyébnek, mint egy nagyobb falnak, kétablakos alacsony házikóival, melyeknek nád- és szalmafedelei alatt már akkor sűrűn laktak cserzővargák, csapók, kékfestők, csutorások s más mesteremberek. Igaz, hogy egy város akkor még nem volt felismerhető a szemek útján, nem lévén cégtáblák, felírások vagy kirakatok, a várost leginkább az *orral lehetett észrevenni*.

Amint végighajtatott Görgely, érezte a cser savanykás szagát (hát ez itt a cserzővarga), majd a fokhagyma csiklandozó illata kezd terjengeni, ez a kolbásztól és a kocsonyától származik, a hentes háza előtt mennek el. [...] Világos, hogy a gyertyamártó portájához közelednek és be kell az orrt fogni. Valóságos mennyei megkönnyebbülés, mikor ebből az atmoszférából kijutva, egy nyitott ablakból a csiriz kezdi átformálni a levegő ízeit; csizmadia istenfia dolgoztat odabent a legényeivel. S így megy ez véges-végig az utcákon, különböző illatok jelzik a különböző üzletágakat.”³³

„A *köznép* a század elején teljesen a papok befolyása alatt állt, s be volt gubancolva lelke, erkölcsse a babonába, mint az Ábrahám báránya az iszalagok közt.”³⁴

A XVIII-XIX. század fordulóján „A paraszt még alázatos volt, és szerette az urakat. A maga uráért pedig rajongott. Azt hitte, hogy az adta neki a földet, a tápláló anyát. Csak később tanították meg rá: hogy voltaképpen ő táplálja munkájával az urat.”³⁵

Zsellérek: „No, hát adja Isten, hogy igazuk legyen, hogy ezentúl az urak vágják föl s aprózzák a mi fánkat. Úgyis ezer esztendeig vágtuk mi az övékét.”³⁶

Politikai szimbólumok

„A fogat minősége jelezte a nemesek rangját, előkelőségét az arisztokratikus megyékben. Különbözik is minden valami egyebet jelzett, mint ami volt. Az emberek bele voltak bolondulva a szimbólumokba. Erdélyben a kürtök szimbolizálták a rangfokozatokat, volt két füstű, egy füstű és körülfüstű familia, amint két vagy egy képmény volt a kúrián, vagy csak úgy a zsupfedelen át szivárgott ki körös-körül, ahol nyílást lelt a konyha füstje. A szegény tót megyékben a fák után igazodott el a földi nagyság mércéje: a báró Révaynak, Justhok hársfák fenyőfák alatt ültek, azoknak csak árnyék kellett; a Lehoczkyak, Rakovszkyak diófát tartottak, mert ez adja a sok árnyékot, és egy kevis gyümölcsöt is; a kisebb familiáknak ellenben szilvafájuk volt, aki adja kevis árnyékot, de sok szilvát. Sajnos, ezekből is csak hetet engedélyezett nekik a fukar köztudat.

Zemplénben, Szabolcsban, Ungban fogatok határoztak. A Bernáthok például négylovas familia voltak. Egy Bernáth sokszor ment gyalog, de két lovon sohase

³¹ MIKSZÁTH KÁLMÁN: A haldokló oroszán. Országgyűlési karcolatok. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1976. 47. p.

³² MIKSZÁTH, 1983. 227. p.

³³ MIKSZÁTH, 1983. 226. p.

³⁴ Kiemelés tőlem – R. M. MIKSZÁTH, 1994. 83. p.

³⁵ MIKSZÁTH, 1994. 116. p.

³⁶ MIKSZÁTH, 1994. 80. p.

ment. Az derogált volna. Két lovon a Fodorok jártak, a Bóthok, Oroszok és Zsitkovszkyak.

A lovak a rangot ábrázolták, nem a vagyont. Meggazdagodhatott például a két lovon járó nemesúr is, még ménese is lehetett, de azért, még az első két generáción legalább, míg egy elért hivatali rang, szerencsés nexus vagy mozzanat közbe nem jön, csak két lovat illet befogni: A négy ló miatt nagyon megszólnák. Stréber, svihák még akkor nem volt. Csak egy-egy idetévedő lengyel úr képviselte ezt a genret.

Persze a négyes fogatokban ismét érvényesülnek árnyalatok. A Barkóczyak négy pejen jártak, a Perényiek négy feketén, a Sztárayak négy csődörön, a Waldsteinok, Majláthok mindenik színre, marokra, járásra négy együnettű paripán, amelyeken rögtön meglátszik, hogy ezerből vannak megválogatva. Ez a mágnási jelleg. Ellenben utálatos lenne, ha a Szerencsyek, Csathók, Bernáthok is ilyen parádéval rukkolnának ki. A négy ló dukál nekik is, de annak a megválogatása már valami felsőbb előkelőbb dolog. A Bernáthok négy lova csak úgy pongyolán, nagyjából vág össze, van aközt sárga kanca, fekete herélt, egy marokkal magasabb, az ostorhegyen ficánkoló vasderes; szóval minden ló egy külön egyéniség, és hogy még patriarchálisabb legyen, az egész lócsalád együtt van, a kiscsikó is ott poroszkál egy csengettyűvel a nyakában az anyja után.³⁷

Lócse kasszája: „...a város tyúkja, minden szárnyas és szárnyatlan állatok közül a legfélelmetesebb ragadozó Lócsén, melytől a legbátrabb, legházsártosabb ember is ijedten némult meg. Egyébiránt nem volt az állat, hanem egy fekete ládikó, három lakattal bezárva oldalt és egy szűk nyílással ellátva a tetején. Legigazabban buksza volt, amibe a bírságpénzeket eregette be a tanács, s azért nevezte el a város tyúkjának, mert derekasan tojt a városnak.”³⁸

Kártyajáték: „Jó magasán ment a játék már ebben a korban is, de mégse fajult el annyira, mint egy-két évtizeddel később a pozsonyi diéták alatt, mikor Csernovics és Komáromy ütköztek, s egy blatton állt a mácsai uradalom minden erdőivel, szántóival és rétjeivel. A kis kobold, amelyik a kártyában lakik, főlemelte és odahagyította az egyik gazdától a másíkg. Be nagy, behemót erejű ördög az.”³⁹

A fekete városban olvashatjuk, hogy a regény cselekményének idején „A ferbli még [...] nem volt kitalálva, hanem a *pharao* és a *baccarat* már ismeretes. Szolidabb öregurak a *biribit* játszották vagy a *passidexet*. A szepesi nemesség kiváltképpen a „trente et une”-t és a „crep”-et kedvelte.”⁴⁰

Az *asztalkopogtatás* a rendes szórakoztatásokhoz tartozott a XIX. sz. első felében.⁴¹

Ruházat: „Az öregúr [...] vidám, jóképű ember volt, értelmes szürke szemeiben valami pajkosság játszadozott. Csak a ruházata volt különös. Mondják, hogy az Andrassy grófokat utánozta. Az pedig nevetséges dolog. Mert azok sovány, magas alakok, méltóságteljes járásúak, ez pedig egy kis pocakos emberke volt kurta nyakkal, kurta lábakkal. Geothe-féle kabátot viselt, a nyaka körül egy fekete selyemkendő volt csavarva egész a füléig, míg ellenben a nadrágja az akkoriban divatos gráci szövethől készült; az alapzat szürke volt, s rajta a mintázat egy stájer vadászpuskával, kutyával. Az embernek a lábszárai valóságos képtár voltak: a sok egyforma vadász és kutya elől-hátul nagy látványosságot képezett; nem csoda, ha a falusi gyerekeknek mindig nagy örömet okozott, ha ebben a nadrágban ment végig az utcán. Sőt a helybeli irigy kutyák sem tudták megbámulni a nadrágra festett testvéreiket némi közbeszólás nélkül.”⁴²

³⁷ MIKSZÁTH, 1994. 112-113. p.

³⁸ MIKSZÁTH, 1983. 105. p.

³⁹ MIKSZÁTH, 1994. 32. p.

⁴⁰ MIKSZÁTH, 1983. 184. p.

⁴¹ MIKSZÁTH, 1994. 46. p.

⁴² MIKSZÁTH, 1994. 81. p.

A szepesi asszony „ki volt öltözve derekasan, csak úgy ropogott, suhogott rajta a sok keményített szoknya. Sötétkék mentét viselt, filigrán ezüst kapoccsal, a nyaknál medveprémmel. A fején pillangós főkötő volt, varrottas fityegőkkel a fülek táján.”⁴³

Híráramlás: „Aki versatus akart maradni a világi eseményekben, annak sem volt szabad elhanyagolni a kovácsműhelyt. Egy mai hírlap minden rovata idejött: a mulatságosok, a hasznosak és a tanulságosak. A gazdának jó volt tudni, hogy melyik vidéken milyen búzatermelés volt, és hogy fizeti az odavaló zsidó. A politikus kombinációt fonhatott abból a hírből, hogy a zabot nagyon veszik Erdélyben. A zab emelkedő ára háborút jelentett. A „napi híreket” pótolták a különböző mulatságos esetek, melyeket a kocsijavíttatók elbeszéltek nevezetes gyilkosságokról, pikáns házaságokról.”⁴⁴

„Kocsmák is voltak útközben, ahol etetni lehetett, ahol sok mindenfélét tudtak mondani a korcsmáros vagy az utasok a nagy világ dolgaiból, hát csak elmúlt az idő az egyik korcsmától a másikig, s mikor az ember végigélvezte őket egy útvonalon, olyan volt az, mintha egy lepedőnyi újságlapot olvasott volna el az emberiség napi bajairól, élő panaszairól.”⁴⁵

A Mikszáth-tól fentebb bemutatott szövegrészlet egy folyamatban lévő, több évre tervezett mű része. Végző formájában bevezetővel és utószóval ellátott, kommentált antológia lesz. Az eredeti Mikszáth-szövegből kiindulva kívánom felépíteni politikai munkáját, a XVIII-XIX. századi Magyarország társadalmi- és politikai térképét.

⁴³ MIKSZÁTH, 1983. 179. p.

⁴⁴ MIKSZÁTH, 1994. 78-79. p.

⁴⁵ MIKSZÁTH, 1983. 225. p.